

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

L. W. 9.

854

442

2010

~~526~~

Учеб. зап. к. Г. Г. Г.

576
СЛАВЯНСКИЙ ИНСТИТУТЪ
УЧЕНИЧЕСКАЯ БИБЛИОТЕКА
* ВОСТОЧНЫХЪ ЯЗЫКОВЪ *

576
442

ս.ս.
ԹԱԹԱԽՄԱՆ ԳԻՇԵՐԸ

85904
1010
4054

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

801

ԹԻՖԼԻՍ

Տպարան Մովսես Վարդանեանցի.
1903

931

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՐԹԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

Дозволено Цензурою. 18 Апрелья 1903 г. Тифлисеъ.

854-2010

15 850

Ա.

Բարձր սարի տափակ դազաթի ծայրին, ուր բարձրութիւնը դէպի վեր ձգուելուց նեղացած՝ ըսկրում է կտրուել, ցած իջնել և բարկացած՝ մի ահագին, սարսափելի ձոր է փռում իր կրճքի առաջ, կանգնած է Տաթևի վանքը:

Կանգնած է նա անասան. Բարձրացրել է իր երկայն և մեծ գմբէթը, ամուր հիմք է դրել լեռնագաշտի ծայրին և հազար տարիներ վերցրած իր ուսերի վրայ՝ ճակատ է տնկել անհուն դարերին, անեղ երևոյթներին: Նրա բարձր ու սուր գլխին ցցած սև երկաթ է խաշը հազար տարի է որ օր ու գիշեր խաշակնքում է չորս կողմի աշխարհը: Հեռու տեղերի վրայ է տարածուում այդ մեծ նշանի տիրապետութիւնը. իզուր չէ նա այնքան բարձր տեղ նստել, և իզուր չէն նրա առաջ այնքան ցածրացել, խոր ընկել ձորեր, ձորեր, ժայռոտ, անյատակ և անմատչելի ձորեր:

Մարդիկ շինեցին Աստուծու այդ մեծ տաճարը: Բայց միայն մարդիկ չէին որ հազարամեայ կեանք պահպանեցին նրա ուսերի վրայ: Ահեղ ու կռակա տեսարաններով հրաշքներ գործող ընութիւնը այդքան ժամանակ սիրել է նրան, պահել է իր ծոցում: Սիւնեաց աշխարհի սարերը, այդ անհիւրասէր, վիթխարի բարձրութիւնները, որոնք տարին տասներկու ամիս կուում են երկնքի ամպերի հետ, նրա անխոնջ պահպաններն են: Գրանք չդթայ կա-

պած, շար ընկած են միմեանց՝ դէմ ու դէմ և շատ լաւ են փակում այն սարը, որ հասակով փոքր է նրանցից և Տաթևը իր գլխի վրայ կրելու պաշտօնն ունի: Այդ լեռնաշղթաները ներքեում շատ են միմեանց ներհակ, շատ են սիրում առաջ գնալ, իրար մօտենալ, գոռոզ և հպարտ կրծքները վեր տանել, խրոխտալ. կարծես ուզում են միմեանց վրայ ընկնել, միմեանց ջարդել, փշրել: Եւ եկել են, մօտեցել. քիչ, շատ քիչ է մնում, որ միմեանց ուսեր ելնեն, հասնեն երկնքին. բայց Որոտանը, Սիւնեաց աշխարհի հրաշալի գետը, լեռնային կատարութիւնների այդ ահարկու քասօսի մէջն ընկած, պտտում է տոշորուելով, աղաղակում է, ծկլթում, այս ու այն շղթայի ոտներն է լիզում և հեռու է պահում նրանց: Իսկ սարերը, մշուշապատ սարերը, շատ չեն ականջ դնում կայտառ ջրերի մունչիւնին և, ինչպէս անդգայ տիտաններ, երբեմն հեռացած, երբեմն մօտ եկած՝ իրանց յաւիտենական գործն են կատարում, խնամքով են շրջափակում Տաթևը:

Գոռոզ բարձրութիւնների պաշտպանութիւնը քիչ է երևացել Սիւնեաց աշխարհի բնութեան, և խորութիւնը եկել է, բոլորուել է վանքի շուրջը. դա անդունդների մի շղթայ է, մի ձոր է, որ ահռելի բերան է ուզող դէպի վեր, դէպի լեռնային երկինքը. տուր այդ բերանին հաղաքներ, նա կը կլանէ և դարձեալ սոված կը մնայ: Մարդն էլ բերել է, այդ ձորի բաշով հաստ պարիսպ է կանգնեցրել, շրջապատել է վանքը, ծածկել է հեռուից նայողի աչքից նրա կողած, յղկած, գեղեցիկ մարմինը:

Եւ այդքան շրջապատների մէջ վսեմ, հպարտ է Տաթևը: Կարծես ամեն ինչ—սար, ձոր, պարիսպ սիրտ է տալիս նրան՝ այդքան երկար, այդքան վըս-

տահ նայել հեռու: Նա նայում է, վախեցնում է ամեն մէկին, հիացնում է, բայց ինքը չի վախում: Ո՛չ մի բանից չի վախում: Լեղապատառ ջրեր են վազում մուսլ ձորերի միջով, ամենի սարերի կրծքից ժայռեր են կախ ընկել, մութ ու թանձր անտառները ծածկել են սարերի գագաթները. վազում են արիւնարբու գագանները, երկինքը շանթեր է կոտրատում, դրդացնում է սար ու ձոր. պտտում են գայլի անկուշտութիւնից տանջուող և արեան ծարաւ աւազակների խմբերը: Բայց Տաթևը—Տաթև է:

Այդտեղ ենք մենք թաթախման օրը մի հին, մեզանից հեռու գնացած ժամանակ, երբ թուրքերն էին մեր երկրի տէրը:

Բ.

Ապրիլ է. գարնան օրը գնալով՝ մօտենում է վերջին:

Հրաշալի է Սիւնեաց գարունը: Երկինք ու երկիր ոչինչ չեն խնայում, որ այդ վիթխարի լեռները, այդ անդունդներն ու լանջերը պճնուին, դարձարուին, որքան իրանց է հաճելի: Այդտեղ են ծաղիկները հրաշքի տեսարաններ փուռ. ծլում, ծաղկում են անխոնջ, դարդարում են հողը, քաղցրացնում են տաւարի ու ոշխարի կաթը: Այդտեղ գրդնշում են գետերը, կարկաշում են գետակները, փըրփրում են գահավիժուող առուները, համեստ քրքում են պարզ, անոյշ, անմահական աղբիւրները: Երամ երամ կղկզում են կաքանները, մոշահաւը իր սուր, կրակոտ հնչիւններով զարթեցնում է ամբողջ լուռ ձորը անօգուտ քնից: Վազում են եղնիկները, բարակ ու սիրուն տօաիկներով կոխ են տալիս ան-

ծայր ծաղկաստանները, համատարած փափուկ ու թաւ խոտը: Գարնան հրաշագործ օգը ալմկում է այդ սիրուն կենդանիների բառաշիններէրց, որոնց բարակ արձաղանքը պատրաստ են յետ տալ այնքան շատ, այնքան անթիւ ժայռերն ու բարձրութիւնները: Ծառ, թուփ, անպիտան մացառ և չոր ու վտիտ փուշ կանաչում են, հագնում: Իսկ ամենից քաղցր, ամենից գեղեցիկ լեռնային արևը կարմրացնում է մարդկանց թշերը, պնդացնում է նրանց ոտքն ու ձեռքը: Միայն խրոխտ Գաղէլն է *) ձմեռնայինի պէս մնում, միայն նա է, որ չի ուզում վերցնել իր սպիտակ գլխարկը, և քաղցրիկ արեգակը դեռ շատ պիտի կրակ թափէ նրա գլխին, որ կարողանայ այդ ձիւնեղէն գլխարկն էլ վերցնել:

Քնել է ուզում գարնան բնութիւնը: Չորերի յատակում հետդհետէ թանձրանում է երեկոյեան մռայլը, արեգակը այժմ սարի գլխին է կանգնել և այնտեղից է ժպտում իր բոլոր անհամար ճառագայթներով. նա քիչ կանգ է առել այգտեղ, ուզում է քաղցր հրաժարական ողջոյն տալ իր շինած, սարքած, զարդարած աշխարհին:

Բայց մենակ այդ բարևը չէ արեգակի ժպիտը, Այդ օրը նա ուրիշ մի քաղցր ողջոյն էլ պիտի տայ: Իր մօր ծոցը մանելիս պիտի յայտնէ բոլոր հայ քրիստոնեաներին, որ Ձատիկ է, թաթախման ժամ է: Մինչև նա չը հաւաքէ, չը հեռացնէ իր երկայն, փայլուն ճառագայթները, մինչև որ չը յայտնէ, թէ ինքն իրանը արել, վերջացրել է, բարև մնան ամենքը մինչև միւս առաւօտ, կարմիր տօնը, կարմիր ձուն չը պիտի կարողանան մարդկանց սիրտը

*) Լեռնային գագաթ Տաթևի հանդէպ:

լայնացնել, ուրախացնել: Այդ ուրախութեան, այդ կարմրին երկմը են սպասել մարդիկ, և այժմ գեղեցիկ արեգակը շափազանց դանդաղ է շարժում, շափազանց շատ է երկարացնում Ձատիկ շաբաթ օրը: Նախանձն է երկնքի լուսատուն: Գուցէ գիտէ նա, որ իր արած բոլոր բարիքները այնքան չեն յուսադրել, չեն ուրախացրել անտէր որբին, որքան այն կարմիր ձուն, որ պիտի մի տխուր ժպիտ խլէ անմխիթար սգաւորի բերանից այն ժամանակ, երբ ինքը, արևը, մօր ծոցում ծածկուած կը լինի:

Գնում է արեգակը, և ահա հանդարտ ու զով օգը սաստիկ դողում է Տաթևի փոքրիկ զանգակներին հասցրած հարուածներից: Պղնձի ձայնը դողալով, երեքալով՝ տարածում է, թռչում հեռու, ամեն տեղ. և երբ շատ է հեռանում, վախվախելով՝ կարծես առջևի ճանապարհը շօշափելով՝ մարում է, քուտում ձորերի գլխին, սարերի լանջերին:

Աստուծու լայն և արձակ տունը լցուել է մարդկանցով. բարձր ու գեղեցիկ կամարների տակ, վերջապէս, իրարանցումը տեղի տուեց կարգ ու կանոնին: Բարձրացաւ երգեցողութեան ձայնը, բուրվառները ծանր շրխկալով խնկի ծուխն են մլղացնում: Պատարագն սկսուել է:

Գ.

Հալիձորցի Թաթուր պատի տակ է կանգնել, ամենքից յետոյ: Այգտեղից նայում է մեծ բազմութեանը, որի մեծ մասը հեռու տեղերից եկած ուխտաւորներ են. նայում է բերմին, տեսնում է, թէ ինչպէս է պատարագը կատարում, և հիացել է:

Նա երեսուն հինգ տարեկանից աւել չէր լինի:

կարճահասակ, բաւական տգեղ էր. մէջքը քիչ կոր, վիզը կարճիկ: Աշխատաւոր մարդ էր: Տարուայ մեծ մասը տանից, տեղից հեռու էր լինում, տաւարի ու ուշխարի հետ էր ապրում, մանաւանդ լաւ որսորդ էր: Նա հազած էր կոպիտ բրդի մոխրագոյն շուխա, ունէր մի մեծ բրդոտ փափախ, որ միշտ նրա ածիլած գլխի վրայ էր լինում նստած, իսկ այժմ ընկած էր նրա ոտները մօտ:

Թաթոսը իր կեանքում առաջին անգամն էր տեսնում այսպիսի բազմութիւն, այս տեսակ շքեղ հանդէս: Լեռները ու ձորերի որդին այդ օրը եկել էր Տաթ, որովհետև ուխտ էր արել Թաթախման օրը ծոմ պահել և երեկոյին հաղորդուել: Այդ ուխտը արել էր մի ծանր փորձանքից ազատուած ժամանակը:

Ջարմացած, պլշած նայում էր Թաթոսը: Պատարագիչն էր Սիւնեաց արքեպիսկոպոսը, որին սպասաւորում էին չորս վարդապետներ: Դպիրները ծանր, խորհրդաւոր կերպով երգում էին և քշոցները մեղմ շխշոցները, երբեմն և զանգակի ծանր հարուածները ահ ու դող էին գցում Թաթոսի սիրտը: Արքեպիսկոպոսը մի ալևոր, բարձրահասակ ծերունի էր, որ արտասանում էր աղօթքները խորին ջերմեռանդութեամբ: Երբ նա դառնում էր դէպի ժողովուրդը, խաչակնքելով «խաղաղութիւն» էր ասում, ամենքը, բացի Թաթոսից, խոնարհ գլուխ էին իջեցնում, երեսները խաչակնքում և յետոյ նուաստ ու հանդարտ կերպով շարժւում էին, միմեանց նայում: Թաթոսն էլ ուզում էր այդպէս անել. այդպէս անելը շատ լաւ էր, հոգու թեթևութիւն էր: Բայց չէր կարողանում. ինքն իրան չէր դանում, կորցրել էր, կարծես թէ նոր էր աշխարհ եկել և նոր էր մարդ ու եկեղեցի տեսնում:

Ամաշում է Թաթոսը. ուսերը ներս քաշած, վախվախելով է նայում աղօթող բազմութեանը. նա հազարից մի անգամ է իր դէմքը խաչակնքում, այն էլ այնպիսի ժամանակ, երբ դէպի իր կողմը նայող մարդ չը կար: Նրա ուշքն ու մտքը մանաւանդ գրաւել են երկու մարդիկ. մէկը դափանցի Աթանդիլ տանուտէրն էր, միւսը՝ Չնհէրի Մելիք-Միհրանը: Երկուսն էլ հազած էին իրանց թանկագին հազուատները, երկուսն էլ բարձրահասակ, գեղեցիկ տղամարդիկ, հարուստ, հացաշատ իշխաններ, որոնք լաւ անուն ունէին հեռաւոր տեղերում: Դեռ երէկ էին այս տեղացիք լսել, թէ դրանք դալիս են վանքը ուխտ, բերում են իրանց ընտանիքները, մեծ պատրաստութիւն ունին կեր ու խումբի համար: Ինչպէս ջերմեռանդ, տաք-տաք աղօթում էին նրանք: Չուտ շուտ ծունր էին դնում, գլուխները երկար ժամանակ դեռնին դրած պահում, հառաչանքով աղօթքներ մըմնջում:

Եւ Թաթոսը չը գիտէ, թէ ինչպէս արտայայտէ իր սրտի անսահման բերկրութիւնը: Նա կաշկանդուած է մնացել. և միայն պլշած աչքերն են, որ մարդու սքանչացումն են յայտնում: Երկրի իշխանները այդպէս կանգնած են իր հետ մի յարկի տակ. այդ գօրեղ, մեծ մարդիկ այնքան ջերմեռանդ աղօթում են. ամեն ինչ գեղեցիկ, ամեն ինչ սիրուն է: «Տէր Աստուած,—մտքում կանչում է Թաթոսը,—աշխարհումս մենք մինչև այժմ ինչ ենք իմացել, ինչ քաղցրութիւն ենք տեսել, Ահա Աստուծու մարդիկը, դրանք են մեր պարծանքը, դրանք պիտի ամենից առաջ գնան: Տէր Աստուած, երկար կեանք տուր մեր իշխաններին»:

Արտասուները կարծես շարժւում է նրա աչքե-

բում, թուում է թիւ լայն է դալիս Աստուծու այդ ողորմութիւնից: Խեղճի սիրտը նոր է մի քաղցրութեան համ առնում: Նա մտարերուս է պատճառը, որ նրան սարերից ու ձորերից բերել է այստեղ, այս բոլոր բաները ցոյց է տալիս: Դա, այդ պատճառը, փոքրիկ, գանգրահեր մի երեխայ է: Այս բազմութեան մէջ էլ Թաթոսի ականջներին է հասնում երեխայի քաղցրիկ ձայնը. «աղու-ղու», կանչում է երեխան, իր փոքրիկ ոտներով վազվզում է, մօր գիրկն է ընկնում, մօր գրկից հօր մօտն է վազում: Թաթոսը սիրում է իր երեխային, իր կեանքից շատ է սիրում, Բայց աղօթել նրա համար չի կարողանում. նրա սիրտը լցուած է, միայն իշխանների մասին է խօսում, դրանք, այդ մեծ մարդիկ, աղօթում են ամենքի համար. դրանք իրանց շուտքում կը պահեն աշխարհը, մեծին ու փոքրին: Դրանք վանքի համար լաւ լաւ ընծաներ են բերել, ինչեր էին պատմում մի ժամ առաջ: Աւթանդիլը, ասում էին, յիսուն հատ լաւ պինի է բերել, տուել վանքին և խոստացել է մի լաւ այգի էլ նուիրել: Իսկ Մէլիք-Միհրանը էգուց առաւօտ մի ջուխտ արջառ պիտի մորթէ, մատաղ անէ և մի մեծ, գեղեցիկ արծաթի խաչ պիտի դնէ սեղանում: Այս թաթախման երեկոյի ժամ-պատարագը Աւթանդիլի համար է, իսկ Ջատիկ առաւօտուայ պատարագը Մէլիք-Միհրանի համար: Էլ ինչ ասէր Թաթոսը, նա զգում է, որ ինքը ոչինչ է, խեղճ մարդ, բայց այդպիսի իշխանների հպատակ մարդ է, Բաւական է, շէն մնայ Աստուծու տունը, նա ուրիշ բան չի ուզում. խոնարհ սրտի մէջ սիւն է դառնում հպարտութիւնը, որ այդ իշխանների փառքից է գոյանում. մի հատ գլուխը, որ ունի Թաթոսը, նուիրած է դրանց: Եւ

նա իրան հաստատ խօսք է տալիս ամեն մեծ, նշանաւոր օր այդպէս զալ, կանգնել, տեսնել: Տեսնել Աստուծու տաճարը, խունկի բուրմունքը, լսել քաղցրը երգերը և փառք տալ. «Տէր Աստուած, պահիր մեր մեծերի կեանքը»:

Եւ երբ մի մի նրա աչքը իշխաններից անցնում էր դէպի սեղանը, երբ նա տեսնում էր, թէ ինչպէս պատարագիչը, խոնարհ երկրպագութիւն անելով, խնկարկում էր, տեսնում էր, թէ ինչպէս արեգակի վերջին շողերը՝ բարձր գարէթի պատուհաններով ներս մտած՝ շողշողում էին սրբատաշ քարերի վրայ, սուրբ պատկերների հեղ դէմքերն էին լուսաւորում, իսկ խնկի ծուխը բարակ քուլաներով բարձրանում էր դէպի այդ լոյսը, ոլորում էր նրա մէջ, այդ ժամանակ նրա սիրտը թրթռում էր, պատուել էր ուզում հրճուանքից. նրա մարմնի մէջ տաքածւում էր մի սառն դողոց, արտասունքները գալիս էին, մօտենում նրա աչքերին և էլի յետ դառնում:

Դ.

Հասաւ այն լուպէն, երբ դրսումն էլ մարդ չի մնում. ծառայ, ժամկոչ մանում են եկեղեցի, կանգնում են դրան շէմքի մօտ, նայում են սեղանին և ջերմեռանդ աղօթում:

Ամենքը շոքել էին: Կատարում էր վերարբումը: Դպրապետը մեղմ երգում էր մենակ. քշողները բարակ խշում էին. մի վարդապետ՝ սկիհը ձեռին՝ ծանր, դանդաղ առաջ էր գնում և երկու բուրվառներ անդադար խունկ էին ծխում սկիհի առաջ: Չորած մարդիկ անշարժացել էին, հոգով ու մտքով վերացել էին: Իշխանները գլուխ ճկած՝ խո-

նարհ ու աղաչաւոր զէմբըները դարձրել էին զէպի սեղան. կրքեմն նրանց թեկերը տարածուում էին, կրքեմն ձեռքը դարնուում էր կրծքին և գլուխը խոնարհ կախ էր ընկնում կրծքի վրայ, իսկ շրթունքները մեղմ շարժուում էին, աղօթում: Երբեմն լուում էր դպրապետը, և սկիհը տանող վարդապետը կանգնուում էր, մի բան ասում, ապա շարունակուում ծանր գնալ: Դպրապետն էլի բարձրացնում էր ձայնը, քշշոցներն էլի մեղմ ու հանդարտ խշշում էին:

Այդ միջոցին մի քանի հատ մարդիկ մտան վանքը: Մտան և չը կանգնեցին, գտակները չը վերցրին, այլ սաստիկ արագութեամբ առաջ գնացին, կոխ տալով մարդկանց, Եթէ միայն կոխ տային, շատերը չէին տեսնի նրանց. այսպիսի տօն օրերը եկեղեցուում, խիստ բազմութեան մէջ, միմեանց հրհրելը, կոխ տալը սովորական բան է: Բայց այդ մարդիկ զինուորուած էին. և մտրակներով, սրերի կոթերով հարուածներ էին թափում աջ ու ձախ:

Նրանց ճանաչեցին: Ժողովուրդը խռոնուեց, բարձրացաւ աղմուկ, որ խլացրեց երգեսցողութիւնը: Պատարագիչ արքեպիսկոպոսը յետ նայեց, քարացաւ ահից. սկիհ բերող վարդապետը ձեռքերը ցածրացրեց, կանգնեց: Մի և նոյն ժամանակ դռնով ներս էին թափուում նոր մարդիկ:

Դրանք թուրքեր էին...

Սարսափն ու ահը հալածեց, դուրս արաւ Տաթևի գեղեցիկ կամարների տակ հաւաքուած այնքան սուրբ, հեզ ուրախութիւնը, թաթախման երեկոյի ուրախութիւնը: Նրա փոխարէն այդ հին կամարները թնդացին մի վայրենի, բարձր աղաղակից, և ձայները միանգամայն կտրուեցան: Աղաղակեց թուրքերի խանր: Եւ իսկոյն նրա հետ եկած մար-

դիկ դէս ու դէն ընկան, սկսեցին սուր բանեցնել ժողովրդի վրայ: Աղօթող ամբոխը մոլորուած, խելքը կորցրած, փոթորիկի հանդիպած ոչխարների նման դէս ու դէն էր վազուում, բայց գնալու տեղ չէր գտնում, պատ և պատ էր տեսնում իր աչքերի առաջ. Չատերը վազեցին, բեմը վեր ելան. պատարազիչը վայր ընկաւ և սկսեց լաց լինել: Բայց բեմն էլ չը խնայեցին. այնտեղ էլ հասան թուրքերը, հանգցրին ճրագները, տակն ու վրայ արին ամեն ինչ:

Թուրքերը լաւ էին իմացել ժամանակը: Աւաղակ խանը վաղուց էր աչք դրած Տաթևի հարստութիւններին, վաղուց էր ուզում ջորիներով արծաթ ու պղինձ տանել այգտեղից: Չատիկից էլ ինչ յարմար ժամանակ: Հասարակ օրերը վանքի արծաթի և ոսկի անօթները, թանկագին գոհարներով զարդարած զգեստները գաղած, ծածկուած էին ստորերկրեայ զաղտնարաններում: Իսկ այդ օրը տալուայ ամենամեծ տօնն էր կատարուում. և զեռ առաւօտից վարդապետներն ու տիրացուները դուրս էին բերել թանկագին զարդերը և խնամք ու ջանք չէին խնայել տաճարը նրանցով զարդարելու համար: Ոչ ոք չը գիտէր, որ այդ իսկ օրը լեռնային ոլորմոլոր կածաններով ձիաւորներ են գալիս զէպի վանքը և շատ շտապում են:

Ողբում, հեծում էր ժողովուրդը. վիրաւորուածները վայ էին կանչում. հայհոյանքները խռոնուել էին աղաչանք պաղատանքի հետ: Եւ լայն, գեղեցիկ շինութիւնը թնդում էր, կարծես ուզում էր ձարուել, տրաքուել, փուլ գալ: Կարծես շարժարանքի զիչեր էր, կարծես մայր մտած արեգակը չէր ասել, թէ հայերը պիտի թաթախուեն, պիտի

ուրախանան ամենքից շուտ, որովհետև Աստուծու Որդին ջարդել է խաւար դժոխքը, հալածել է մթութեան ոգիները, յարուժիւն է առել:

Յանկարծ այդ բազմութիւնը, այդ յուսակառու բարոյն ընկաւ, տարածուեց գետնի վրայ. վիզները երկարացան, աղեկաուր աղաղակները միացան: Եւ միմիայն մի աղաչաւոր, օրհասական աղաղակ էր լսոււմ.

—Գթութիւն, գթութիւն...

Ե.

Թաթոսը պատին կպած էր մնացել: Նրա պըլշած աչքերը տրաքոււմ էին, դէմքի երակները ուռել էին, հաստացել: Այս ինչ արին. սր կորան մի ակնթարթում այն գեղեցիկ բաները, որոնք նրա սրտի մէջ էին նստել և այնքան դողոց էին պատճառում նրան:

Հէնց սկզբից նա նայում էր իշխաններին: Տեսաւ, որ նրանք, թուրքերին տեսնելուն պէս, վազեցին, խանի ոտներն ընկան, և խանը մի երկու անգամ քացի տուեց նրանց գլուխներին, կապել տուեց նրանց ոտքն ու ձեռքը: Թաթոսի սիրտը մի բան շատ խիստ և խոր ծակեց: Նա բաց արաւ բերանը, մի բան ասաց, բայց ո՞վ էր նրան լսողը. նրա ձայնը կորաւ յուսահատ աղաղակների մէջ: Այնուհետև նա տեսաւ, որ թուրքերը բեմի վրայ հանում են արքեպիսկոպոսի զգեստը. նրանցից մէկը ձմեռեց, ծալծիւց և իր թևի տակը կոխեց եպիսկոպոսական թագը, որի վրայ թանկագին քարեր էին պսպղում. իսկ միւսը ձեռքն առաւ սկիհը, թափեց նրա մէջ եղած սուրբ հեղուկը, զցեց փոքրիկ խուրջինի մէջ, որ

կախ արած էր գօտուց: Այդ այն իսկ սկիհն էր, որ մինչև թուրքերի գալը այնքան փառքով ու պատուով բերում էր վարդապետը, այն իսկ սկիհը, որ Թաթոսի սիրտը աճ ու զոդ էր զցել, որից ամենքը մասն պիտի առնէին եօթը շարաթ պաս պահելուց յետոյ:

Եւ ցաւը, սաստիկ ցաւը, կարծես, ճղեց նրա սիրտը: Նա ոռնաց. երկու կաթիլ արտասոււնք ընկան նրա աչքերից. նա վերցրեց իր փափախը, թափ տուեց և ձեռքի մէկը դրպանում դրած՝ գնաց դէպի վանքի դուռը: Մի թուրք շէմքի վրայ բռնեց նրա օձիքից և միւս ձեռքով սուրը բարձրացրեց: Թաթոսը ձգուեց, երկարացաւ. երեք մատով բռնեց թուրքի բարձրացրած ձեռքը, այնպէս հուպ տուեց երեք մատով, որ թուրքի սուրը վայր ընկաւ. երկուսը միմեանց խտտեցին, քիչ կուուեցան և երկուսըն էլ վայր ընկան, Թաթոսը հանեց զրպանից դանակը և իր շրթունքները կծած՝ խոր խրեց դանակը թուրքի կրծքի տակ: Երբ դուրս էր գալիս վանքից, նրա ականջին հասաւ աղերսական աղաղակը.

—Գթութիւն, գթութիւն...

Նա խելագարի պէս վաղեց մտաւ վանքի բողմաթիւ սենեակներից մէկը, վերցրեց այդտեղ ընկած իր մի հատիկ վերարկուն, ձեռքով շօշափեց, գտաւ վերարկուի տակ դրած սուրը, որը խնամքով կապեց իր մէջքին: Ապա դուրս թռաւ, բարձրացաւ տան կտուրը, ցատկեց ընկաւ միւս կողմը և շտապով դիմեց դէպի Տաթի գիւղը: Նա դողում էր, կարծես ջերմում էր և շուտ շուտ կրկնում էր.

—Դալի-Փարսադան, Դալի-Փարսադան, անխ, եթէ տանը կը լինես... Դայլ հօ շի կերել քեզ, կնց, գալիս եմ...

2.

Երեկոյ է, դարնանային թարմ, անոյշ երեկոյ: Մութը կոխել է ամեն տեղ. նիրհում է Սիւնիքի հսկայ բնութիւնը, ամեն ինչ հանդիստ է, անվրդով: Աստղերը հեզ ու մունջ ճպճպում են բարձրից Տաթևի վանքի վրայ, ճպճպում են և կարծես ծանր ու ցուրտ արտասուների կաթիլներ են մի մի ցած գլորում այն խեղճերի վրայ, որոնք փռուած են վանքի բակում:

Տաթևի դրսի մեծ դռները վրայ կայ մի փոքրիկ եկեղեցի: Այդ եկեղեցու առաջ, հրապարակում, թափուած է մեծ վանքից դուրս արած ամբոխը: Այդտեղ վանքի աղբիւրը ամեն օրուայ պէս մեղմ ու հանդարտ քշքշում է, իսկ պարսպի տակ փափուկ գորգի վրայ նստած է թուրք խանը: Վառուած է մի հատ խարոյկ, որ արդէն մոռացուել է. և նուազ ու բարակ բոցերը թռթռում են, մի երերուն, գողգող լուսով լուսաւորում են տեսակ-տեսակ դէմքեր և խանի կնճռոտ, մաղձոտ դէմքն ու հինայով ներկած նոսր ու սրածայր միրուրը:

Դեռ նոր էին բեռնած ջորիներ ուղարկել վանքից. իսկ խարոյկի մօտ դեռ կուտուած էր վանքի անօթները, թանկագին դգեստների մի կոյտ:

Խանը բարկացած էր, ուզում էր ինքն իրան ուտի:

Ամեն մէկի գլխագինն էին որսչում: Կամ այսօրան ոսկի տուր, կամ թէ գլուխդ: Ամենից առաջ Աթանդիլ տանուաւերի և Մէլիք-Միհրանի գլուխներն էին գնահատել, վերջացրել: Մնում էր գինը տալ և կապանքներից ազատուել: Սակարկութիւնը

դեռ երկար պիտի տևէր. խանը շատ էր գնահատում, իսկ փրկանք տուողները գետնաբարձ սողում էին, աղաչում էին պակասացնել գլխագինը:

—Հնա,—յանկարծ գոռաց խանը,—Աստղը, Աստղը... տուէք ինձ իմ ամենալաւ մարդը...

Թուրքերից միայն մէկն էր սպանուել և դա՛ Ասաղն էր: Գին էին անում Ասաղի արիւնը. և թէ վճռուած գինը չը տային, 12 լաւ տղամարդկանց արիւն պիտի թափուէր, որ խանի սիրտը հովանար:

—Ո՛վ սպանեց նրան. գտէք, տուէք ինձ. ես նրա միսը կտոր կտոր պիտի վերցնեմ ատամներովս. տուէք, շներ, խողի ճտեր...

Խանն այնքան բորբոքուած էր, որ տեղից կանգնեց, երկու քայլ առաջ գնաց և ոտը գետնին խփեց:

—Ողորմութիւն արա,—լալահառաչ ձայն արձակեց թափուած ամբոխը:

—Չնա, հնա, թէ չէ՛ բոլորիդ, բոլորիդ կը կոտորեմ: Տղերք,—ասաց նա իր մարդկանց,—սնը պատրաստեցէք:

Բազմութեան մէջ մի խուլ, յուսահատ մրմունջ անցաւ: Մութ անկիւնից դուրս եկաւ մէկը, շոքէշոք մօտեցաւ, վիզը ծռեց և ասաց լացի ձայնով.

—Ես տեսայ. հալիձորցի Թաթոսն սպանեց:

Ամբոխն օրհնեց այդ մարդուն. Բայց խանը աւելի սաստիկ գոռաց.

—Ո՛րն է, ո՛վ է այդ անպիտան շունը, դուրս բերէք, տուէք տեսնեմ...

Խեղդուած փսփոսոցը մտաւ ամբոխի մէջ. Անցնում էին բոպէսներ, ծանր, աղէտայի բոպէսներ. իւրաքանչիւր կապուած խեղդուած էր, հոգի տալ էր պատրաստուում: Ո՛րտեղից գտնեն Թաթոսին: Նա չը կայ, և այդքան մարդիկ գլուխ պիտի տան նրա

1010
8590
40658
854-2010

պատճառով: Դառնութեան ժամը մօտնուում է և ամբոխը կծկւում է անտանելի մօրմորներէ մէջ:

Բայց կապուած Մէլիք-Միհրանը առաջ է սողում, խօսում է: Խանը նստում է իր տեղը, կարճատե հանգստութիւնը քաղցրացնում է գեանատաբած ամբոխի ըոպէները:

— Խան, գլխիդ ու արեւիդ մատաղ, — ասաց Մէլիքը. — խղճս մեզ, խեղճ ենք, ողորմելի ենք, քո ծառաներդ ենք, նա այստեղ չէ, կորել է, Աստուած վկայ, սուտ չենք ասում: Եթէ այստեղ լինէր, ինքներս նրան կտոր կտոր կանէինք: Հրաման արձ, էգուց կամ միւս օրը, երբ որ լինի, կը բռնենք նըրան, ձեռքերը կապած ոտդ կը բերենք:

— Տուն, տեղ ունի՞, — հարցրեց խանը մի քիչ ցած ձայնով:

Ամբոխի միջից մէկն իսկոյն պատասխանեց սիրա առած.

— Ունի, կնիկ էլ ունի, մէկ էլ մի երեխայ, տասն ու չորս ամսական:

— Էգուց առաւօտ կը բերէք ինձ մօտ, — հրամայեց խանը: — Իւշ-Թափալարի մօտ, այնտեղ է մնացել իմ մարդկանց մեծ մասը. ոտաբորիկ, գլխարաց կը բերէք... Ես գիտեմ, թէ ինչ կանեմ... Եթէ, չէք ուզում, որ ձեր զիւգերը քարոքանդ անեմ, կը բերէք... Իւկ հիւսա արիւնի գինը տուէք, երկու բուռ... .

Վերջին խօսքի վրայ խանի ձայնը յանկարծ կտրուեց: Վերելից, պարսպի գլխից, մի ահաղին քար թռաւ, ընկաւ խանի գլխին: Նա ցած գլորուեց. Թուրքերն իսկոյն վրայ վազեցին, բռնեցին խանին: Բայց նրա գլուխը բոլորովին ջարդուել էր: Անհնարին սուգ ու շիւան ընկաւ բաղմութեան

մէջ: Աղաղակում էին ամենքը, ողբում էին, կըրծքները ծեծում:

— Երկիրք, Աստուած, — պաղատում էր ամբոխը:

Մի սոսկալի ահ դողացնում էր ամենքի ծնօտները. կարկամած լեզուները անհասկանալի ձայներ էին դուրս հանում: Խանը սպանուած էր... Բաղմութեան սիրտը պատուում էր...

Երկու թուրք փախան դէպի դռները, բայց այդ ժամանակ հինգ մարդ վազելով իջան եկեղեցու քարի սանդուղքներով:

— Թաթոսն է, Թաթոսն է. — լեզուպատառ գօչեցին մի քանիսը և վազեցին, որ բռնեն նրան:

Մնացածները լալով ասում էին.

— Քո տունը քանդուի, դու մեր տունը քանդեցիր, կրակ թափուի գլխիդ, այս ինչ բերիլ մեր գլուխը:

Թաթոսը մի մեծ սուր ձեռքին ցատկեց, խաւրոյկի մօտ կանգնեց. նրա ընկերներէից մէկը մի սարսափելի, վայրենի աղաղակ հանեց բերանից. ամենքը դողացին այդ ձայնից, և ինքը, այդ մարդը, խելագարի պէս սկսեց արագ պտոյաներ գործել, դէս ու դէն թռչկոտալ. նրա ձեռքում էլ կար մի մեծ սուր, որ անդադար շողշողում էր, երբ նա կրակին մօտենում էր: Դրան իսկոյն ճանաչեցին. ահաղին փափախի տակ մտած մի մարդ էր, որ ունէր կարճիկ հասակ, բայց բաւական հաստ էր. դէմքը փոքր էր, թաւամաղ. նրա ոտախններէ առաջ մարդ չէր կարողանում կանգնել:

— Դռները փակած են, — գոռաց Թաթոսը. — ով որ հայ է, քրիստոնեայ է, թող սրանցից մէկին սպանէ:

Բաղմութիւնը քարացել էր. «Թող ինքն անէ,

—լսուեցան այս ու այն կողմից ձայներ, —Թող ինքն անէ, մենք արնատէր չենք, մենք նեղացած, չարչարուած ենք»:

Խարոյկի բոցը բարձրացաւ, Թաթոսի հետ եկած մարդիկ փայտ էին դարուում նրա վրայ: Առաջ գնաց Թաթոսը. նա տանում էր մի աւելորդ սուր կս: Նա մօտեցաւ Աւթանդիլին: Խոնարհ ու հանդարտ կերպով նայեց նրան, գլուխը ցածրացրեց և սուրը մեկնեց նրան, կոթը դրաւ նրա ձեռքում, որ շուանով կապկապած էր: Աւթանդիլը ընդդիմացաւ. Թաթոսը ուզում էր արձակել նրա ձեռքը կապանքից, բայց նա թոյլ չը տուեց, կոնով դէն հրեց իրան մեկնած սրի կոթը: Բայց Թաթոսը չէր հեռանում. նա զարմացած նայում էր այդ իշխանին և աշխատում էր նրա տխուր, յուսահատ դէմքի վրայ մի պատասխան կարգալ: Աւթանդիլը առաջ շարժուեց սողալով, և Թաթոսը պատկառանքով ճանապարհ տուեց նրան: Աւթանդիլը խօսեց. նրա ձայնը տխուր էր, սգաւորի ձայնի պէս էր:

—Մարդիկ, եթէ գժուել էք, այս գժին լսեցէք. բայց իմացէք, թէ էգուց մեր գլուխն ինչ կը գայ: Սրա գլուխը ծախուած է, պրծած: Խանի մարդիկ էգուց կը գան. . . էգուց կնիկ ու հրեխայ գերի կը գնան Բարկուշատ: Ես արիւնի տէր չեմ, տեղիցս չեմ էլ շարժուի, կապանքներս չեմ էլ արձակի:

Եւ նա գլուխը կախ արած մի կողմն անցաւ, Թուրքերին մի ինչ որ բան ասաց:

—Անիծուի՛ր դա,—գոչեց գերիների խումբը:

Թուրքերը սրեր հանած, կանգնած էին: Նրանց և Թաթոսի հետ եկածների մէջ գեռ միայն հայհոյանքներ էին փոխանակուում. Բայց Աւթանդիլի

խօսքերից յետոյ, նրանք առաջ անցան և սուր շողացնելով վրայ թափուեցան: Թաթոսն իր ընկերների հետ ինայել չը դիտէր. սրի հարուածներ թափուեցան, և Թուրքերը յետ ու յետ գնացին: Թաթոսը սուրը բռնած ընկաւ ամբոխի մէջ:

—Կոտորեցէք դրանց,—գոռում էր նա և ձեռք ընկածին հարուածում էր սրի տափակոցով:

Էլի բարձրացաւ բազմութեան աղեկտուր հեծեծանքը:

—Խեղճ ենք, մեղք ենք, վայ. . . գոռգոռում էին այս ու այն կողմից:

Սարսափահար բազմութիւնը այս ու այն կողմ էր փախչում, վանքի ընդարձակ բակում մի անհնարին խառնակութիւն էր տիրել:

—Կոտորեցէք,—գոչում էր Թաթոսը սարսափելի ձայնով. նա կրճատցնում էր ատամները, նրա աչքերը արիւնով լցուել էին, արաքում էին:

Կարճիկ ու բրդոտ մարդն այդ միջոցին վերջացրել էր իր գործը: Թուրքերը ղինաթափ էին եղել և հաւաքուած մի անկիւնում՝ լուռ ու մունջ իրանց դատաստանին էին սպասում: Եւ կարճիկ մարդը մօտեցաւ Թաթոսին, շարժում էր նրա հետ միասին. նա ոչինչ չէր խօսում, այլ միայն բարձրացած սուրը շարժում էր մարդկանց վրայ:

—Քարերս՛վ, քարերս՛վ,—լաւում էր Թաթոսի բոլորովին փոխուած ձայնը:

Ամբոխը անհից սարսափած, դողահար ընկաւ քարակոյտի վրայ, որ դիզուած էր այդտեղ: Եւ ամեն մէկը, մի մի քար վերցնելով, վազեց դէպի Թուրքերը: Մրանցից մի քանիսը փախել էին պարսալի գլխով: Լսեցին, թէ ինչպէս աղաղակում էին նրանք.

«Չուն դեռուրները կտաղել են»: Մնացածները դեռ կանգնած էին:

Եւ քարերը կարկախ պէս թափուեցան մնացածներէ վրայ: Իսկ կարճիկ ու հաստ վայրենին խրախուսում էր մարդկանց և իր սրի ծայրով մանրմանը հարուածներ էր տալիս ընկած թուրքերին: Նա, կասես, հանաք էր անում:

Խարոյիը մարել էր. միայն կրակն էր քիչ լոյս տալիս իր շորս կողմին: Թաթոսը դես ու դէն էր վազում. նա կրակ էր կտրել: Նրա ոտը մի ինչ-որ բանի դիպաւ և նա հագիւ պահուեց վայր ընկնելուց: Նա ցած խոնարհուեց և նայեց: Իր ոտներէ տակ դեռ պռակած էր Աւթանդիլը: Հաստ շուանը դեռ կապկնպած էր նրա ձեռքերն ու ստերը: Մի սարսուռ ընկաւ Թաթոսի երակներէ մէջ. մի ակնթարթում նա խղճաց նրան և կռացաւ, որ նրան բարձրացնէ: Բայց Աւթանդիլը գոռաց.

— Կորիր, աւաղակ. մարդկանց տունը քանդել էս, իմն էլ ես ուզում քանդել...

— Բոլորին կոտորեցին, — սասց Թաթոսը դողալով: Նա առաջին անգամն էր մեծ մարդու հետ խօսում: Եւ աւելացրեց.

— Վեր կաց, իշխան, ընկնելուց ինչ օգուտ:

Աւթանդիլը երեսը շուռ տուեց և լոեց: Թաթոսը դողողալով հեռացաւ նրանից, բայց էլ ի յետ դարձաւ:

— Մեռած մարդ, — գռչեց նա և իր սուրը բարձրացրեց: Սուրը սաստիկ թափով իջնել էր ուզում ընկածի ուսի վրայ, բայց Թաթոսի սրտում զարմանալի փոփոխութիւններ էին կատարուում. մի վայրկեանում նա փոշմանեց, դէն տարաւ սուրը, մինչև անգամ մի քայլ հեռացաւ, բայց նորից յետ դար-

ձաւ և, խոնարհուելով նրա վրայ, խորին զգուանքով թքեց նրա երեսին. զոգոյը այնպէս էր բռնել նրան, որ նա չը կարողացաւ պահուել, և նրա սրի ծայրը ծակեց իշխանի կողը:

Աւթանդիլը բղաւեց. նրա շուրջը հաւաքուեցան մարդիկ: Բայց Թաթոսը ուշադրութիւն չը դարձրեց. նա հեռացաւ, որոնում էր միւս իշխանին: Բայց չը տեսաւ նրան և անցաւ վանքի փոքրիկ բակը:

Քիչ ևս անցաւ, ամեն ինչ վերջացաւ: Յոգնած, մի կարճ ժամանակում մաշուած մարդիկ հաւաքուեցան միասին, դառնութեամբ խօսում, ազագակում էին:

Է.

Թաթոսը տաստիկ կազում էր: Նրա ոտին դիպել էր մի քար, և ցաւը, որ սկզբում զգալի չէր, այնքան սաստկացաւ, որ նա քաշուեց մի մութ տեղ երկար ժամանակ շփում, արորում էր ցաւող ոտը:

Բայց մի միաք շարունակ նրան ամնջում էր: Այդ միաքը ոտի ցաւից զօրեղացաւ, և նա այլ ևս չը կարողացաւ դիմանալ նրան: Մի կերպ վեր կացաւ և, սաստիկ ոյժ գործելով իր վրայ, կաղէկաղ քարը ընկաւ դէպի արքեպիսկոպոսի սենեակը:

Մի բոպէ անցած, արքեպիսկոպոսը դբսումն էր:

— Մենք դեռ սրբութիւն չենք առել, չենք թաթախուել, հայր սուրբ, — սասց Թաթոսը վշտալի ձայնով. — այս մարդիկն էլ խեղճ են... Հայ քրիստոնեայ ենք...

Արքեպիսկոպոսը հրաման տուեց, որ կիսատ մնացած ժամը նորից սկսեն:

—Սա էլ չի թաթախուել, բայց լինշ տղամարդ է,—չարունակեց Թաթոսը և մէկի կռնից բռնած՝ խաւարի միջից առաջ քաշեց:—Սրան կը հասնէ մեծ բաժինը:

Գա նոյն կարծիքի և հաստ տղամարդն էր: Նա ձեռքում դեռ բռնած էր մերկ սուրը և ծիծաղում էր:

—Օրհնումձ Փարսադան, արի ձեռքս համբուրի՛ր է... .

Փարսադանը մօտեցաւ, բռնեց սրբազանի աջը, դէպի իրան քաշեց և առաջ ձակատը գրեց ձեռքի վրայ ու յետոյ բարձր շրմփացնելով համբուրեց ձեռքը և իսկոյն յետ կանգնեց:

Թաթոսի դէմքը փայլում էր ուրախութիւնից: Ո՞րտեղից էր նրա մէջ այնքան համարձակութիւն հաւաքուելու. նա բարձր էր պահում իր գլուխը, բոլորովին մտից գցել էր իր ոտը և ժպիտը բերանին ասաց.

—Ձուտ արա, հայր սուրբ, շուտ արն. թիքա չենք դրել բերաններումս. մեզ սրբութիւն տուր:

Արքեպիսկոպոսը ճրագի լուսով նայեց նրան, կարծես նա նոր ճանաչեց, թէ ով է այդպէս խօսողը, և դառնալով իրան շրջապատող մարդկանց, ասաց.

—Սրան նայեցէք: Սն չէ Թաթոսը:

Արքեպիսկոպոսը մեկնել էր իր ձեռքը դէպի Թաթոսը. Սա վերցրեց իր փափախը և դողալով ասաց.

—Ծառադ եմ, հայր սուրբ:

Նա իր բերանը արքեպիսկոպոսի ձեռքին մօտեցնել էր ուզում, բայց այդ ձեռքը յետ քաշուեց

և նա սառած մնաց: Իսկոյն մի ուրիշ բան էլ հարուածեց նրան. նա լսեց արքեպիսկոպոսի վճռական խօսքերը.

—Քեզ սրբութիւն չի հասնի. դու մարդասպան ես, քանիսին այս երեկոյ սպանեցիր: Բոլորի արիւնը քեզանից պիտի պահանջուի:

—Արժանի է, արժանի է այդ պատժին,—ասացին բոլոր մարդիկ:

Նրան դեռ անիծում էին, դեռ հայհոյում էին...

Կարծես Երրորդութեան սիւնը *), որի մօտ կանգնած էին ամենքը, փուլ եկաւ, ընկաւ Թաթոսի գլխին: Նա պապանձուեց, մի խօսք անգամ շատաց և յետ գնաց:

—Գրան ես էգուց կը բռնեմ,—ասաց Մէլիք-Միհրանը հպարտ ձայնով և գնաց սրբազանի ետևից:

Ը.

Գիշերից բաւական անցել էր: Վանքից լսում էր երգեցողութեան ձայնը. քշողները բարակ ձայն էին հանում. բուրվառները մեղմ շրխում էին Աստուծու սեղանի առաջ: Բակում մարդ չէր երևում. միմիայն Թաթոսն էր նստած Երրորդութեան սիւնի տակ:

Գիշերը անցնում էր խաղաղ. Անհամար աստղերը ձգձգում էին երկնքի երեսին: Օդը մրսացնում էր, քամին երբեմն հասնում էր պարսպի տակ կանգնած մենաւոր ծառի ճիւղերին և տխուր ու դանդաղ օրօրում էր նրա ճիւղերն ու տերևները: Աստղերից մի քանիսը բարձրացան, ահա հասնում են երկն ակամարի մէջտեղը: Նրանք հեազհետէ շա-

*) Տաթևի հռչակաւոր շարժումն քարէ սիւնը

տանում են և նրանց անսահման շարքերը փալվիլում են, աղօտ լոյս են գցում աշխարհի վրայ:

Ատուած մարդը նստած է: Ոտի ցաւը աւելի ևս սաստկացել է, նա երբեմն չի դիմանում անտանելի ցաւին և ծանր ու խեղդուած անքոցներ է հանում իր սրտից: Նա մենակ է, արտաքսուած: Նա մոռացել է ամեն ինչ, որ արել է, նա չը գիտէ անգամ, որ այդ ժամին, այդ բոլորին, վաւրի մեծ բազում գետնի վրայ փռուած են բազմաթիւ դիակներ: Նա չը գիտէ, չի հասկանում ոչ մի բան. նրա ամբողջ միտքը իր տանն է, իր երեխայի մօտ: Նրա աչքի առաջ էր այն օրը, երբ երեխան դիակի պէս ընկած էր շորերի վրայ. մայրը եղունգներով պատառում էր իր դէմքը, այնպէս լաց էր լինում, որ մարդու սիրտն էր կտրատում: Ահա հաւաքուած են ընկեր հարեաններ. լեռնային այն հեռու ընկած, մոռացուած անկիւնում երեք չորս հովուական ընտանիքներ են միմեանցից հեռու ապրում: Բայց մահուան դրկում գտնուող երեխան մօտեցրել է բոլորին և ամենքը վազում են հօր ու մօր սիրտը մխիթարելու: Այն ինչպիսի՛ ժամ էր: Ինքը, հայրը, թողնում է իր տունը, որ քանդուել է ուզում լացի ձայներից, վազում է իր ոչխարի մօտ: Գարծես այժմ էլ նա թռչում է քարից քար, վազում է ժայռերի սրածայր գլուխների վրայ, ցատկում է խոր ձորերի մէջ, ճանապարհ է կարճում, շուտ է հասնում ոչխարի հօտին: Եւ նրա սիրտը դեռ չի ճաքուել, երբ վազվազելով նորից հասնում է իր տունը: Չալակած ոչխարը հանդարտ է, չի շարժում, մորթածի պէս է: Սիրտը հանգստանում է. Ատուած ընդունում էր... Նա ուզում է շուտ հասնել կնոջը, շուտ իմաց տալ, որ նշանը բարի է: Եւ ներս ընկնելով իր տու-

նը, նա տեսնում է, որ երեխան դեռ շունչ ունի: Ոչխարը դնում է նրա գլխի մօտ, հանում է հովուական դանակը, և մատաղի արիւնը մի ակնթարթում կարմիր է ներկում հողը: Գալիս է գիշերը, հարեանները ցրում են. նա նստած է դրսում, նայում է երկնքին, նայում է աստղերին. Նրա ոտների մօտ ընկած են հաւատարիմ շները, հեռու տեղից գալիս է գետի խուլ վշտոցը: Եւ այդ ժամանակ, աստղերի տակ նստած, աչքերը դէպի երկինք դարձրած, անքուն մնացած հովիւը ուխտ է կապում Ատուծու առաջ...

Անցնում է գիշերը, անցնում են գիշերներ: Երեխան լաւանում է... Գալիս է ուխտի օրը: Ինչպէ՛ս խիստ ցաւում է ոտը... Տէր Աստուած, անկատար մնաց ուխտը... Նա նստած է այտեղ, նա հեռու է իր տանից, և Քրիստոսի Չատիկ գիշերը անցնում է...

Արտասունքը ծլում է Թաթոսի աչքերից: Նա խեղդում է հեկեկանքները, չի թոյլ տալիս, որ նրանք դուրս թռչեն կրծքից և լսելի դառնան այս լուռ և խաղաղ բակում... Նա բռնում է շուխայի փէշը. նրանով սրբում է աչքերը և դարձեալ ողբում է լուռ, ողբում է անձայն...

Ահա վերջացաւ ժամը: Մարդիկ դուրս են թափուում, գնում, ցրում են լուռ, վշտահար: Խօսք ու զրոյց չը կայ, շտապում են մի թիքայով թաթախուել, քրիստոնէական պարտքը կատարել ու իրանց վշտացած սրաներին հանգիստ տալ քնի մէջ:

Անցաւ արքեպիսկոպոսը, մտաւ վանքի սեղանատունը. նրան հետևում են մարդիկ: Սեղանատան դուռը բոլորովին մօտ է Թաթոսին. նա լսում է, թէ ինչպէ՛ս արքեպիսկոպոսը օրհնում է, բաժանում է նշխարքը: Ամենքը սգաւոր են, ամենքը խօսում են

մեռնողի նման: Եւ չը կայ մէկը, որ ուշադրութիւն դարձնէ մոռացուած օտարականի վրայ: Արտասուներն է մնացել այդ արտաքսուած խեղճի ընկերը. իսկ այնտեղ թաթախուում են:

Չատ չը քաշեց թաթախուումը: Արքեպիսկոպոսը դուրս եկաւ. նրան է նայում Թաթոսը: Նա հանեց մի մեծ կտոր նշխարք, տուեց ժամկոչին և հրամայեց.

—Տնը Աւթանդիլ տանուտէրի մօտ:

Ժամկոչը գնաց, իսկ արքեպիսկոպոսը անցաւ Թաթոսի մօտով: Նա տեսաւ ընկածին, որ շարունակ իր ոտն էր շփում մի ձեռքով, և հեռացաւ նրանից:

—Ի՛նչպէս է Աւթանդիլը, սրբազան,—հարցրեց մէկը:

—Վէրքը կապել են... Անիծուի...

Նա մտաւ իր խուցը և վերջին խօսքը կիսատ մնաց, բայց Թաթոսն իմացաւ, որ իրան էին անիծում:

Եւ նա դարձեալ մենակ, անօգնական մնաց: Չուտով քունը հանգստացրեց ամենքին: Մի ծանր թմրութիւն է գալիս Թաթոսի վրայ: Բայց նա քնել չի ուզում: Եւ ամին անգամ, երբ բաց է անում աչքերը, յիշում է անկատար մնացած ուխտը և հառաչում է, մտաբերում իր հեռաւոր տունը և նրա մէջ ապրողներին:

Բայց գիշերը արթուն մնացողի ցաւակիցը չէ. նա արագ անցնում է, նրա անհամար աստղերը հետոգհետէ կուլ են գնում սարերի գլխին:

Աղօթարանը բացուում է. մի ինչ-որ բան այնտեղ վառուում է, և երկնքի կտորը, որ այդ տեղի վրայ է տարածուած, լուսաւորում է, պայծառ և պայծառ է դառնում: Լոյս-Աստղը կանգնած է այդ

լուսաւոր աղօթարանից բարձր և փալփում է իր ամբողջ գեղեցկութեամբ:

Վանքի խուցերում շարժուեցան մարդիկ... Առաւօտը մօտենում է:

Աչքերը մի անգամ էլ բաց արաւ Թաթոսը: Այս անգամ մի մարդ կանգնած էր նրա ետեւում և ձեռքը դրել էր նրա ուսին:

—Տնաչէն, ի՛նչ ես սառել,—ասաց այդ մարդը: Թաթոսը յետ նայեց և ծանր կերպով ասաց.

—Փարսաղան...

—Դալի-Փարսաղան,—ուղղեց կանգնածը:

Թաթոսը վեր կացաւ:

—Սատանի-Կամրջից եմ գալիս,—ասաց Փարսաղանը.—մեր տղերքը լուր բերին, որ թուրքերը պիտի գան: Գնանք...

—Տղերքը,—հարցրեց Թաթոսը զարմացած:

Փարսաղանը շափից դուրս ուրախ էր, նրա լայն բերանը շարունակ ծիծաղում էր:

—Այդ ի՛նչ ես դառել, Փարսաղան,—հարցրեց Թաթոսը.—ես քեզ ոչ մի ժամանակ այդպէս չեմ տեսել:

—Դալի-Փարսաղանն այս գիշեր չի քնել: Մարդ շատ ունինք, գնանք... Ամենքը Սատանի-Կամրջի վրայ են:

Թաթոսը ասելու խօսք չէր գտնում:

—Այսօր մի լաւ բան պիտի տեսնենք: Ցաքուտից դես թէ որ անցան թուրքերը, մեր մարդկանց մի մի պիտի Սատանի-Կամրջից ցած գցեմ...

Նա մի ձեռքով բռնեց Թաթոսի գօտուց և թափահարեց նրան:

—Բան չի մնացել ինձանուս,—պատասխանեց Թաթոսը դառնացած:—Ամանանայ եմ...

Փարսադանը կուռը զցեց նրա վզով:

—Այսօր,—ասաց նա,—գործը վերջացնելուց յետոյ լաւ քէֆ ունինք:

—Բայց մենք քրիստոնեայ չենք, Փարսադան. Զատիկ է, և դեռ չենք թաթախուել:

Փարսադանը ձեռքը տարաւ իր զրպանը, մի կարմիր ձու հանեց:

—Երեկուանից մոռացել եմ, զրպանու՞մա թողել,—ասաց նա, ձուն մեկնելով թաթոսին: Զուն փշրուած էր, ջարդուած:

—Բայց առանց Զատիկի խօսքի...

Փարսադանը նորից խտակեց նրան և ասաց.

—Քրիստոս յարեաւ...

Նրանք համբուրուեցան: Այդ ըոպէին հնչեց վանքի դանդակը: Առաւօտեան ժամը սկսուում էր:

—Օրհնեալ Աստուած... պատասխանեց թաթոսը և ձախ ձեռքով երեսը խաշակներեց:

—Գնանք,—նորից կրկնեց Փարսադանը:

Թաթոսը շտապով կձպեց ձուն և կծեց:

—Քեղ համար մի լաւ ձի ենք ձարել, թաթոս:

—Գնանք, կղբայր:

Նրանք միմեանց խտտած՝ գնացին:

Մէլիք-Միհրանի զրանը կապած էին երկու արջառները. ժամկոշը շուռ էր տալիս նրանց մօտ, կարգադրում էր, որ շուռ մորթեն: Թաթոսն ու Փարսադանն անցան նրանց մօտով:

—Իսկ սրանք, իշխանները,—հարցրեց թաթոսը:

—Դրանք մատաղի մարդիկ են,—պատասխանեց Փարսադանը և արագացրեց իր քայլերը, քարշ տալով թաթոսին:

—Սպասիր, եղբայր, այսօր ինձ պիտի բռնեն:

Փարսադանը կանգ առաւ:

—Ո՞վ:

—Մէլիք-Միհրանը երդում էր, դու չը լսեցիր, երկու անգամ:

Փարսադանը բարձր ձայնով ծիծաղեց:

—Թող իրանց գլուխները պահեն, բաւական է,—ասաց նա և էլի սկսեց քարշ տալ թաթոսին: Սա, ինչպէս երևում էր, յօժարութեամբ չէր գնում. երևում էր, որ մի բան նրան պահում էր, չէր թողլ տալիս հեռանալ:

—Փարսադան,—էլի կանչեց թաթոսը, և նրանք էլի կանգ առան:—Փարսադան, դու տանուտէր կը դառնաս, հարցրեց նա:

Կարճիկ մարդը մի վայրենի հայեացք ուղղեց նրան և բեխի տակ փնթփնթաց.

—Զե՛ս թողնիլ, որ մի օր գտնէ ուրախ լինենք: Տօ, դու տեսել ես, որ Դալի-Փարսադանը կնիկ դառնայ...

Թաթոսը սիրտ առաւ. երջանիկ ժպիտը խաղում էր և նրա դէմքի վրայ:

Արշալոյսը մոյգ մոյգ կարմիրներ էր թափում լեռների հակատին: Այդ երկու մարդիկ կանգնած էին Տաթի սարի լանջիվայրի ծայրին: Նրանց առաջ փռուած էր Որոտնայ գետի հակայական ձորը: Այնտեղ, խոր և խոր յատակում դեռ մութ էր և Որոտանը աւելի սաստիկ էր սրտոտում: Նրա ձորի միւս կողմում, Սասանի-Կամուրջից դէն, մի փոքրիկ թումբի վրայ կանգնած էր Յաքուտի հին, աւերակ եկեղեցին: Եկեղեցու շուրջը նոյնպէս տարածուել էր արշալոյսի կարմրութիւնը. և այդ գեղեցիկ կարմրութեան մէջ երևում էին բազմաթիւ մարդիկ: Ծուխը բարձրանում էր այդ տեղից և սիւնացած էր առաւօտեան սառն ու քնքոյշ օդի մէջ:

Գալի-Փարսադանը կանգնած էր Թաթոսի մօտ. մի ձեռքով բռնել էր նրա թևը, միւս ձեռքը մեկնել էր դէպի հին, աւերակ եկեղեցին: Նա լուռ ծիծաղում էր, լուռ ցոյց էր տալիս մարդկանց խումբը: Արշալոյսը երկուսի դէմքը ծեփեց իր կարմիր լուսով:

— Հն, ես մոռացել եմ. մեր տղերքը հիմա մատաղ պիտի անեն,—ասաց Փարսադանը.—երկու լառնչխար ունինք: Կը մորթենք այն ժամանակ, երբ արեգակը իր մատաղը կը մորթէ *):

Ուրախութեան աղաղակ դուրս թռաւ Թաթոսի կրծքից: Նա մի ակնթարթում կերպարանափոխուեց. նրա ուսերից մի ինչ-որ ծանրութիւն ընկաւ: Նա բռնեց Փարսադանի թևից և գոչեց.

— Գնանք, շուտ գնանք...

Նրանք դէպի ցած վաղեցին, դէպի Սատանի-Կամուրջը. և երեխաների պէս ուրախ ուրախ ճղաւում էին, պարում էին...

Նրանց առջևը կար մատաղ և կոտորած...

*) Մեր Ժողովուրդը հաւատում է, որ Զատիկ կերակե առաւօտը արեգակը, դուրս գալուց և քէչ բարձրանալուց յետոյ, ինքն էլ մորթում է իր դատկական մատաղը:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0666838

